

نظریه «معماری جمعی» در معماری معاصر کشورهای اسلامی

تحلیل و بررسی گونه‌های مختلف معماری جمعی در معماری معاصر کشورهای اسلامی بر اساس ارتباط «معمار - کاربر»

دکتر حامد کامل‌نیا*

۱. دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه فردوسی مشهد

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۲/۲۴
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۹/۵/۲۱
صفحه ۷-۸۶

چکیده

بیان مسئله: واژه‌هایی همچون؛ معماری مشارکتی^۲، معماری جمعی، معماری اجتماعی^۳ و ... به‌طورکلی به گونه‌های مختلفی از حضور کاربر در فرایند طراحی معماری اشاره دارند هرچند که هر یک به لحاظ نوع و سطح مشارکت کاربر در فرایند طراحی با دیگری متفاوت است. بسیاری از منابع موجود در این حوزه‌ها بیشتر به جنبه‌های نظری مشارکت در طراحی پرداخته‌اند، و کمتر به نمونه‌های بارز آن در معماری معاصر پرداخته شده است. از سویی دیگر معمولاً زمانی که صحبت از مشارکت در طراحی می‌شود بیشتر یادآور دخالت مستقیم کاربران از طریق پرسش‌نامه، کارگاه و حتی حضور در مرحله ساخت بنا است. این تحقیق به دنبال پاسخ به این پرسش است که گونه‌های مشارکتی معماری معاصر کشورهای اسلامی شامل چه مواردی است؟

هدف مقاله: رسیدن به طبقه‌بندی و گونه‌شناسی معماری جمعی در کشورهای اسلامی.

روش‌شناسی تحقیق: در این تحقیق علاوه بر روش تحقیق کیفی، با استفاده از روش تحقیق عملیاتی-تکنیکی سعی بر این است تا بتوان با استفاده از نمونه‌های کارآمد و پاسخگوی معماری جمعی به طبقه‌بندی و گونه‌شناسی رویکردهای آن دست پیدا کرد. شیوه گردآوری اطلاعات علاوه بر مطالعات کتابخانه‌ای و منابع معتبر این حوزه، از طریق بازدید میدانی، مصاحبه‌های تشخیصی و محتوایی صورت‌گرفته است.

فرضیه‌های مقاله: گونه‌های مشارکتی تأویلی و ناحیه‌گرا بیشتر در معماری معاصر کشورهای اسلامی استفاده می‌شود.

نتیجه‌گیری: معماری جمعی، دارای گونه‌های مختلفی از مشارکت کاربر در فرایند طراحی است به‌طوری‌که بررسی نظریه‌ها و نمونه‌های پاسخگوی معماری جمعی نشان می‌دهد گونه‌های مختلفی از نحوه تعامل معمار-کاربر وجود دارد؛ این گونه‌ها شامل: بسیج اجتماعی^۴، مشارکت پرسش‌نامه‌ای، طراحی مشورتی، مشارکت کارکردی، مشارکت تعاملی، ناحیه‌گرایی^۵ و مشارکت تأویلی^۶ می‌باشند. تحلیل و بررسی معماری معاصر کشورهای اسلامی نشان می‌دهد کاربست نظریه معماری جمعی بیشتر از نظریه‌های مشارکتی و اجتماعی و از حیث؛ گونه‌شناسی، بسیج اجتماعی و مشارکت ناحیه‌گرا و تأویلی، موفق بوده است.

کلید واژه‌ها: معماری جمعی، معماری مشارکتی، کاربر، گونه‌شناسی معماری، معماری معاصر کشورهای اسلامی.

Theory of Community Architecture in Contemporary Islamic Architecturen

Assessing different typologies of CA based on “Architect-User”

Dr. Hamed Kamelnia*¹

1. Associated professor, Faculty of Architecture & Urbanism, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Received: 11/5/2020

Accepted: 11/8/2020

Page 71-86

Abstract:

Terms such as “community Architecture”, “Social Architecture”, “Participatory Architecture” consider to different typologies of participation during design process phases but in these cases, level of participation differs in design process. Much research considers to on theoretical aspects of participation in architectural approaches but more recent examples consider to responsible cases.

Many of the ideas of modern community architecture take a glance to the behavioral patterns of the user, wants and needs, he will. So Through proper understanding of needs, wants and will, it is possible to build responsible environment. This is development of Habraken’s theory that talks about design with and for people. The main question of this research is what is the difference among participation typologies in contemporary architecture of Islamic countries?

As an approach, participatory architecture has not been as a suitable approach for many architects because they believe the user interfere lead the project in wrong way and is a time consuming process. On the other side, some governments make seductive participation for some political aims.

When there are issues associated with the use of participatory research methods commonly used categories such as case studies, qualitative, quantitative, content analysis, etc., alone cannot be efficient alone.

Among the various theories of participation, less considered to typology of participation in practice and just some of the classical theorists like Arnstein (1969), talked about different levels of participation. In 1986, Wulz in an article, the concept of participation, compared some works of architects with participatory approach. He analyzed works of some postmodern architects such as Michael Graves and Aldo Rossi with some post structuralism architects such as Ralph Erskine, Road Hackney and Christopher Alexander.

Wulz in his article refers to some typologies of participation such as interpretative participation, regional, self-decision , etc. but he doesn’t propose clear categories about these. Another group of theorists never classified community architecture approaches so implementations did not provide a group of architectural ideas based on a typology that can be achieved.

Hence almost all theories completely theoretical basis and practical examples of the architecture has been less, even some theorist such as Hatch and Sanoff that have a

practical view, don't determine typologies.

Thus, despite the participatory architecture, community architecture, and collective architecture theories and variety of sources in these field, there is very little source about typologies of participation in practice.

Participatory research method is a new and effective paradigm to use knowledge generated by community behavior. Generally, action research (AR) is used in this research also qualitative research methods.

Many of recourses in this field talk about direct participation of user in design process and also many of cases are not outstanding in contemporary architecture literature and so just a seduce participation occurs during design. Some methods used in this kind is questioners, workshops, interview, etc. some cases consider to participation during construction phases of project (especially in developing countries).

Assessing different theories and responsible cases of community architecture shows there are seven typologies of participation:

1-social mobilization, 2-questioners participation, 3-consulting design, 4-functional participation, 5-interactive participation, 6-regional participation, 7-interpretive participation.

Base on previous , about characteristic of different participatory approaches, community architecture, participatory architecture and social architecture, the relation between approaches and typologies is:

In community architectures, the use of beliefs and rituals Symbols is considered effective and engaging people through them is understandable, interactive, interpreting and regional participation are concerned.

In participatory architecture because of systematic relationship between user and expert, reviews of the samples show the existence of such information, consultation, functional and interactive participation. Among all the types, functional participation is used more.

In social participation, involvement in the process by using social mobilization, information and consulting are done.

Different typologies of participation in architectural cases are a wide range of successful methods of participation that if far from previous consideration of typical participation in social

mobilization and questioner's methods.

Seven typologies of participation in design process shows different level and condition of participation for user and architect. Some of typologies such as interpretive participation and regional participation consider more to values and costumes and user behaviors and are more indirect. Functional and consulting participation have rational view to participation and let the user take part as it is necessary.

Questioner participation and social mobilization, today are named seduce participation (also in some cases may be useful).

Today the usage of community architecture theory in contemporary Islamic architecture is more successful than social architecture or participatory design. In case of typology, interpretative and regional participation lead to responsible built environment.

Key words: Community Architecture, Typologies of Participation, user, design process, contemporary Islamic architecture.

References

- Arnstein S., (1969) A ladder of citizen participation, AIP Journal, Vol 35:215-224
- Barrow E., Murphree L., (1998) *Community conservation-from concept to practice: A practical framework*, Working Paper No.8, in "Community Conservation Research in Africa", Institute for Development Policy and Management, University of Manchester.
- Blundel P., Petrescu D., Till J., (2005) *Architecture and Participation*, Spon Press, London,
- Carlo G., (2005) *Architecture's public*, in Blundel P., Petrescu D., Till J., *Architecture and Participation*, Spon Press, London:3-22
- Cross N., (1972) *Design participation*, London, Academy edition.
- Cross N., (1984) *Developments in Design Methodology*, UK, John Wiley & Sons.
- Frampton K., Correa C., Robson D., (2001) *Modernity and Community: Architecture in the Islamic World*, London, Thames & Hudson, Ltd.
- Fransis M., (1988) *Proactive Practice: Visionary Thought and Participatory Action in Environmental Change*, Places, Volume 12, 60-62
- Friedman Y., (1970) *Mobile Architecture, Toward a City Planned by her Residents*, France, Casterman.
- Habraken N., (1972) *Supports: An Alternative to Mass Housing*, New York, Praeger.

- Hardie G.,(1988) *Community Participation Based on three Dimensional Models*, Design studies 9,1: 56-61.
- Hamdi N.,(1984) *PSSHAK: Primary support structures and housing assembly kits*, in Hatch R., *The Scope of Social Architecture*, VNR Inc, USA:49-59.
- Hamdi N., (1991) *Housing Without Houses: Participation, Flexibility, Enablement Van Nostrand Reinhold Company*, New York, Cincinnati, Atlanta, Dallas, San Francisco.
- Hamdi N., Goethert R.,(1997) *Action Planning for Cities: A Guide to Community Practice, England*, Wiley.
- Hatch R., (1984) *The Scope of Social Architecture*, USA, VNR Inc.
- Horelli L., (2002) *A Methodology of Participatory Planning*, in Bechtel B., Churchman A., *Handbook of Environmental Psychology*, New York, John Wiley & Sons, INC., pp 607-623
- Hoskyns T., (2005) *City/Democracy: Retrieving Citizenship*, in Blundel P., Petrescu D., Till J., *Architecture and Participation*, London ,Spon Press, pp 117-123.
- Moatasim F., (2005) *Practice of Community Architecture: A Case Study of Zone of Opprtunity Housing Co-Operative*, Motreal, Unpublished M.S Dissertation, McGill University, Montreal.
- Pretty J., Gugit L., Thompson J., Scoones I., (1994) *Participatory Learning and Action: a Trainer's Guide*, London, IIED.
- Redstorm J. Grauers H., (2006) *Toward user design? On the shift from object to user as the subject of design*. Design Studies, 27: 123-139.
- Roosevelt D., (2004) *Community and Coherence*, Islam and Architecture, Journal of AD, Vol 74, No 6: 32-38
- Salama A.,(2006) *Learning from the Environment: Evaluation Research and Experience Based Architectural*.
- Sanoff H., (1979) *Design Games*. Los Altos, CA, William Kaufmann, Inc.
- Sanoff H., (1978) *Designing with Community Participation*, USA ,Dowden, Hutchinson & Ross, Stroudsburg.
- Sanoff H. & Sanoff J., (1981) *Learning Environments for Children*. Atlanta, GA, Humanics Publishing Group.
- Sanoff H., (1990) *Participatory Design Theory & Technique*. Raleigh, NC: Author.
- Sanoff H., (2000) *Community Participation Methods in Design and Planning*. New York, John Wiley & Sons, Inc.
- Till J.(2005) *The negation of hope*, in Blundel P., Petrescu D., Till J., *Architecture and Participation*, London, Spon Press,pp 23-42.
- Toker Z., (2007) *Recent Trends in Community Design: The Eminence of Participation*, Design Studies, 24: 309-323.
- Wates N.,(2000) *The community planning handbook*, London, Earthscan.
- Wates N., Knevit Ch.,(1987) *Community Architecture: How People are Creating Their Own Environment*, UK ,Penguin Books Ltd .
- Wulz F., (1986) *The Concept of Participation*, in H Sanoff (ed) *Participatory Design, Theory and Techniques*, Bookmasters, Raleigh, NC: 39-48.

مقدمه و بیان مسئله

برای بسیاری از افرادی که در حوزه‌های مختلف ساخت محیط مصنوع، کار می‌کنند واژه‌هایی مانند: معماری مشارکتی، معماری جمعی و... یادآور طرح‌هایی است که در آنها از مشارکت مستقیم کاربران در طرح‌ها استفاده شده و معمولاً برخی از متخصصان بر این باور هستند که این روش‌ها نمی‌تواند به نتایج قابل قبولی دست پیدا کند چرا که در بسیاری از مواقع تنوع و تضاد عقاید کاربران مختلف بنا، مشخص نبودن کاربران آتی طرح‌ها، عدم آگاهی کاربر نسبت به موضوعات تخصصی و مواردی نظیر این و... عملاً باعث ناکارآمدی روش‌های مشارکتی در معماری می‌شود. از سوی دیگر برخی دولت‌ها (به دلیل ساختار نامناسب توزیع قدرت در جامعه) با به وجود آوردن مشارکت‌های کاذب، آن را از هدف اصلی دور نموده، یا به بهانه‌هایی همچون: هزینه و زمان آن را کنار گذاشتند و موجب بدبینی نسبت به کاربرد این موضوعات در معماری شده‌اند. در سال‌های اخیر توجه به مشارکت مردمی در طرح‌های معماری نسبت به آنچه در فاصله سال‌های ۱۹۶۰ تا ۱۹۸۰ قابل مشاهده بود، کم‌رنگ‌تر شده یا گونه‌های کاذب، بیشتر نمایان گردید. مسئله اصلی در مقاله حاضر، این است که چه گونه‌های مشارکتی در معماری و به ویژه در معماری کشورهای اسلامی می‌تواند مورد توجه قرار گیرد و چه طبقه‌بندی می‌توان برای آن قائل شد؟ موضوع بعدی این‌که از میان این گونه‌ها، هر یک چه سطح مشارکتی را برای کاربران مدنظر قرار می‌دهند و نحوه مشارکت افراد در فرایند طراحی چگونه است؟ پرسش دیگر این‌که کدام‌یک از این گونه‌ها می‌تواند برای حضور یک معماری پیشرو در

زمینه کشورهای اسلامی پاسخگویی مناسب باشد؟ اهمیت و ضرورت پرداختن به این موضوع برای به دست آوردن نیازهای واقعی کاربران و تأثیر آن در محصول معماری برای ارتقاء کیفیت محیط مصنوع و تأثیر مثبت بر الگوهای رفتاری کاربران است؛ بنابراین درک واقعی نیازها، توأم با توجه به آرمان‌ها و ارزش‌های معماری و در عین حال پیشرو بودن و نگاه به آینده داشتن است؛ لذا پرهیز از مشارکت‌های کاذب و شعاری، و رسیدن به یک نگاه درون‌زا و معنامحور در حوزه معماری و درک ارزش‌های کاربران و نیازهای مادی و معنوی آنها از موارد مورد توجه و ضروری موضوع معماری جمعی و گونه‌شناسی مشارکتی در معماری است. برای نیل به این مهم، رویکرد این مقاله به نمونه‌هایی است که توانسته‌اند به نتایج ارزشمندی در این حوزه دست پیدا کنند و به عنوان نمونه‌های موفق در منابع مختلف از آنها یاد شده است تا از طریق نمونه‌های موفق به نظریه مؤثر معماری جمعی و به وسیله آن نظریه به نمونه‌های پاسخگو در حوزه معماری دست پیدا کرد.

روش‌شناسی تحقیق

هنری سانوف^۲ روش تحقیق عملیاتی مشارکتی، را به عنوان یک پارادایم جدید و مؤثر برای استفاده از دانش تولید شده از طریق رفتار جمعی می‌داند. به طور کلی روش تحقیق عملیاتی (OR)، در سه قالب؛ تکنیکی، عملی و انتقادی، به کار می‌رود. در این تحقیق علاوه بر روش تحقیق کیفی، با استفاده از روش تحقیق عملیاتی-تکنیکی سعی بر این است تا بتوان با استفاده از نمونه‌های کارآمد و پاسخگوی معماری جمعی به طبقه‌بندی و گونه‌شناسی رویکردهای آن دست پیدا نمود. شیوه گردآوری اطلاعات

طور مثال سانوف به مراحل مختلف یک فرایند طراحی مشارکتی به صورت زیر اشاره دارد (سانوف ۲۰۰۰: ۳۲-۳۱):

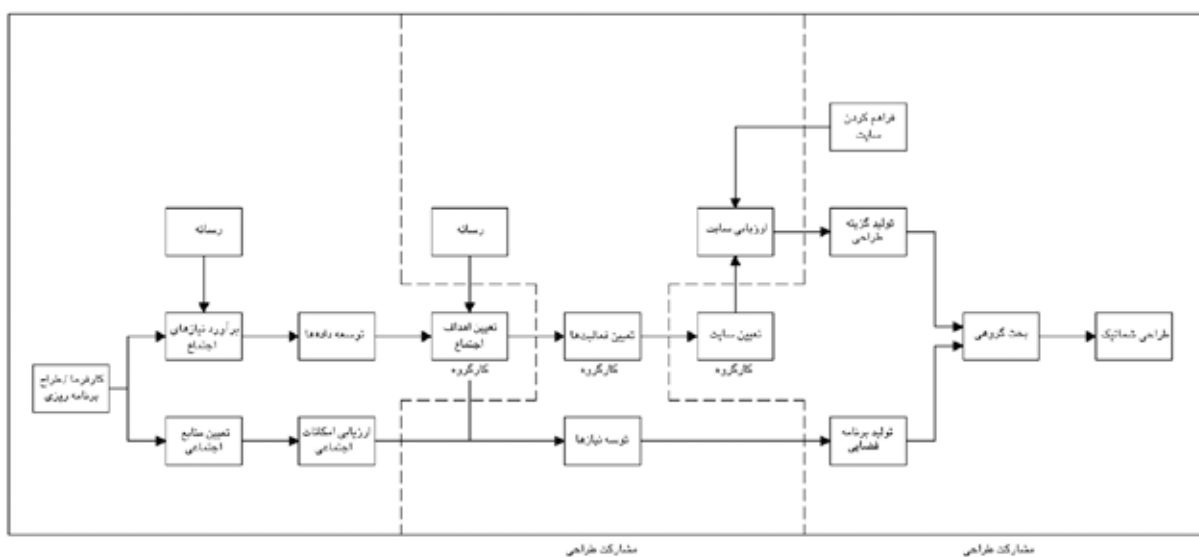
۱. فراهم کردن چارچوب اولیه‌ای از ویژگی‌های اجتماع، نمایندگان اصلی و گروه‌ها؛
۲. برگزاری جلسه ملاقات با نمایندگان گروه‌های علاقه‌مند برای تعیین موضوع‌های کلیدی؛
۳. اطلاع‌رسانی همگانی از طریق رسانه‌ها برای موضوع مشارکتی؛
۴. ساماندهی کارگروه‌ها برای بحث در ارتباط با مقوله‌های مختلف و تعیین فاکتورهای ارزیابی برای رهبران گروه‌ها؛
۵. آشنا کردن رهبران گروه‌ها جهت بازنگری تصمیم‌ها و پیشنهادها؛
۶. آگاه نمودن افراد نسبت به گزینه‌ها، شاخص‌ها و معیارهای ارزیابی و سنجش از طریق رسانه‌ها؛
۷. سازمان‌دهی کارگروه برای به دست آوردن نظرات افراد؛
۸. برگزاری کارگروه سوم برای رهبران در جهت بازبینی گزینه‌ها و ارزیابی موضوع‌ها؛
۹. انتشار گزینه‌های مورد قبول رهبران گروه‌ها و نظرخواهی از افراد درباره نتایج؛
۱۰. ساماندهی کارگروه برای مشخص نمودن گزینه‌ها و انتقال نتایج به رهبران گروه‌ها؛
۱۱. انتقال دادن نتایج به صورت گسترده و برای مجموعه وسیع‌تری از مشارکت‌کنندگان اجتماع؛
۱۲. جلسه نهایی برای نزدیک کردن عقاید گروه‌های مختلف رهبران، متخصصان، مسئولان با یکدیگر (شکل شماره ۱).

علاوه بر مطالعات کتابخانه‌ای و منابع معتبر این حوزه، از طریق بازدید میدانی، مصاحبه‌های تشخیصی و محتوایی صورت گرفته است.

پیشینه تحقیق: چارچوب نظری گونه‌شناسی معماری جمعی

در ادبیات عمومی موضوع‌های مرتبط با مقوله مشارکت کاربر در فرایند طراحی چنین مطرح است که توجه به شاخصه‌های انسانی در محیط‌هایی که نتوانسته بودند نیازهای^۸ ساکنان خود را برآورده سازند^۹، در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم تبدیل به یک خواست عمومی گردیده بود^{۱۰}. در این سال‌ها نقش معماران، به عنوان تنها قدرت تصمیم‌گیری برای طراحی محیط، رفته‌رفته تغییر پیدا کرده و توجه به نیازهای کاربران^{۱۱}، خواست‌ها و علائقشان موجب فراهم آوردن فرصت‌هایی برای همکاری افراد مختلف در طرح‌ها گردید (کامل نیا، ۱۳۸۷: ۴). این مهم برای توجه بیشتر به افراد و نیازهای روانی آنها در محیط و فهم درست از نیازها صورت گرفت، و استمرار آن به تغییر الگوواره‌های معماری منجر گردید. به طوری که سعی در، درگیر نمودن افراد اجتماع (مردم یا کاربران) در حوزه‌های مختلف طراحی و برنامه‌ریزی داشت. این رویکردها تحت عنوان‌های مختلفی همچون: معماری جمعی، طراحی مشارکتی، برنامه‌ریزی مشارکتی، طراحی با کاربر و ... به ویژه در حوزه معماری، مطرح گردیده است.

برای یک فرایند طراحی مشارکتی در معماری، روش‌های مختلفی مطرح است که خود جای بحث فراوان دارد. به

تحقیق طراحی

مشارکت طراحی

توسعه طراحی

شکل ۱: فرایند طراحی مشارکتی از دیدگاه سانوف (منبع: سانوف ۲۰۰۰: ۱۱۴)

Model 1: Participatory design process from perspective of sanoff, 2000., 114

صرف نظر از اینکه یک فرایند طراحی مشارکتی چگونه است، کمتر به طبقه‌بندی گونه‌های مختلف معماری جمعی پرداخته شده و به طور معمول، مخاطبان این عبارت بیشتر متوجه بناهایی می‌شوند که در آنها کاربران (یا حتی افراد مختلفی که کاربر بنا نیز نیستند) به طور مستقیم به وسیله پرسش‌نامه، شرکت در کارگاه یا حضور در زمان ساخت بنا در طراحی دخالت داده می‌شوند. به طور حتم، این یک تصور خام و ابتدایی نسبت به این موضوع است و تحقیقات اخیر دامنه این موضوع را عمیق‌تر می‌کند.

در سال‌های اخیر، تحقیقات مختلفی در خصوص اهمیت شرکت دادن افراد در فرایند تصمیم‌سازی محیطی که در آن زندگی می‌کنند، انجام گرفته است (بلوندل^{۱۲}، ۲۰۰۵، سانوف^{۱۳} ۱۹۷۸ و ۱۹۷۹ و ۱۹۹۰ و ۲۰۰۰، سلاما^{۱۴}، ۱۹۹۵، فرانسیس^{۱۵} ۱۹۸۸، هاردی^{۱۶} ۱۹۸۸، فریدمن^{۱۷} ۱۹۷۰، کراس^{۱۸} ۱۹۷۲ و ۱۹۸۴، معتصم^{۱۹} ۲۰۰۵، نویت^{۲۰} ۱۹۸۷، واتز^{۲۱} ۲۰۰۰، هابراکن^{۲۲} ۱۹۷۲، هچ^{۲۳} ۱۹۸۴، هکنی^{۲۴} ۲۰۰۷، همدی^{۲۵} ۱۹۹۷، هورلی^{۲۶} ۲۰۰۲ و ...).

عمده تحقیقات مذکور، تأکید بر جنبه‌های نظری رویکردهای مختلف معماری جمعی دارند. اما نمونه‌های متأخر، بیشتر سعی دارند تا به نمونه‌های کاربردی و پاسخگو در این حوزه اشاره داشته باشند^{۲۷}. در حقیقت نگاه عمده

کمتر به گونه‌شناسی کاربردی مشارکت اشاره شده و تنها برخی از نظریه‌پردازان کلاسیک طراحی مشارکتی نظیر: (ارنستین^{۲۸}، ۱۹۶۹) به سطوح مختلف مشارکت پرداخته‌اند. (وولز^{۲۹}، ۱۹۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «مفهوم مشارکت»^{۳۰} به بررسی تطبیقی آثار چند معمار با نگاه مشارکتی پرداخت. او آثار معماران پست‌مدرنی^{۳۱} مانند: مایکل گریوز و آلدو روسی را در مقایسه با معماران «پساساختارگرایی»^{۳۲} همچون رالف ارسکین، رود هکنی و کریستوفر الکساندر قرار داد تا گونه مشارکت را در کارهای هر یک به نمایش گذارد (جدول شماره ۱).

(وولز، ۱۹۸۶) در مقاله‌اش به گونه‌های مشارکت تأویلی، ناحیه‌گرا، گزینه‌ای و تصمیم‌سازی فردی^{۳۳} نیز اشاره می‌کند. هرچند که این طبقه‌بندی تنها در حد عنوان باقی ماند و از آنها تعریف مشخصی، ارائه نمی‌دهد.

شاید بتوان دیدگاه «وولز» را در طبقه‌بندی دوره‌های مختلف معماری به صورت جدول شماره ۲، طبقه‌بندی کرد. دیگر نظریه‌پردازان معماری جمعی هیچ‌گاه طبقه‌بندی بر مبنای تحقق‌پذیری ایده‌های معماری جمعی ارائه نکرده‌اند که بر اساس آن بتوان به یک گونه‌شناسی دست پیدا نمود. از این رو تقریباً تمام نظریه‌ها، مبنایی کاملاً تئوریک داشته و کمتر به مثال‌های کاربردی در معماری پرداخته شده است. در نوشته‌های افرادی مانند:

مایکل گریوز - آلدو روسی							رالف ارسکین							رود هکنی - کریستوفر الکساندر										
اقتدار مشخص	تأویلی	پرسشنامه‌ای	ناحیه‌گرای	گزینه‌ای	تصمیم‌مشارکتی	تصمیم‌فردی	اقتدار کاربر	اقتدار مشخص	تأویلی	پرسشنامه‌ای	ناحیه‌گرای	گزینه‌ای	تصمیم‌مشارکتی	تصمیم‌فردی	اقتدار کاربر	اقتدار مشخص	تأویلی	پرسشنامه‌ای	ناحیه‌گرای	گزینه‌ای	تصمیم‌مشارکتی	تصمیم‌فردی	اقتدار کاربر	

جدول ۱: کاربرد هر یک از گونه‌های مشارکتی در کارهای چند معمار (گریوز، روسی، ارسکین، هکنی و الکساندر، وولز ۱۹۸۶: ۱۶۱)

Table 1: Different participatory types in work of architects

هچ، سانوف و... نیز که بعضاً به مصداق‌های کاربردی اشاره شده، هیچ‌گونه طبقه‌بندی مشاهده نمی‌شود؛ بنابراین با وجود اینکه چارچوب نظریه معماری مشارکتی، معماری جمعی و... دارای منابع گوناگونی است، در خصوص گونه‌شناسی کاربردی معماری جمعی، منابع بسیار اندکی وجود دارد.

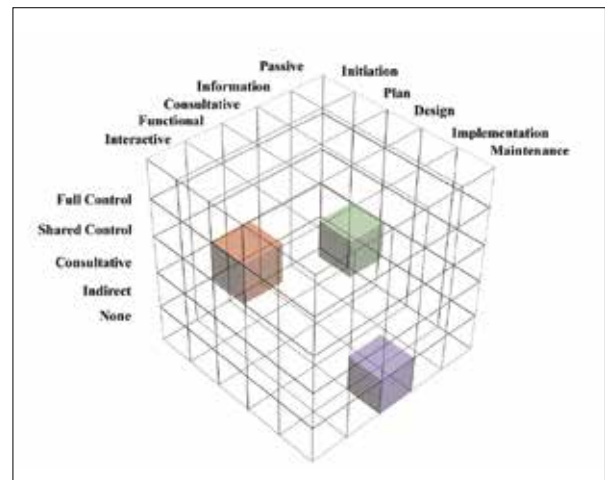
نظرات نوین معماری جمعی از محصول معماری به عنوان هدف خارج، و به تحقق الگوهای رفتاری کاربری، خواست‌ها و نیازهای او می‌پردازد تا از طریق فهم صحیح آنها به ساخت محیط بپردازد. این همان توسعه ایده هابراکن است که طراحی را توسط کاربران (مردم) و برای آنها می‌دانست. باین حال در میان نظریه‌های مختلف مشارکتی،

گونه‌های مشارکتی (وولز)	معماری مدرن (۱۹۵۰-۱۹۶۰)	پست‌مدرن (۱۹۶۰-۱۹۸۰)	معماری پسا‌ساختارگرا (۱۹۶۵-۱۹۷۵)	معماری بومی (۱۹۵۰-۱۹۸۰)	معماری ناحیه‌گرا (۱۹۷۰-۲۰۰۰)
اقتدار متخصص	■				
تأویلی				■	
پرسش‌نامه‌ای	■	■	■		
ناحیه‌گرایی				■	
گفتگو			■	■	■
گزینه‌ای		■	■		
تصمیم مشترک		■	■		
تصمیم فردی				■	
اقتدار کاربر				■	

جدول ۲: طبقه‌بندی گونه‌های مشارکت در دوره‌های تاریخی معماری معاصر

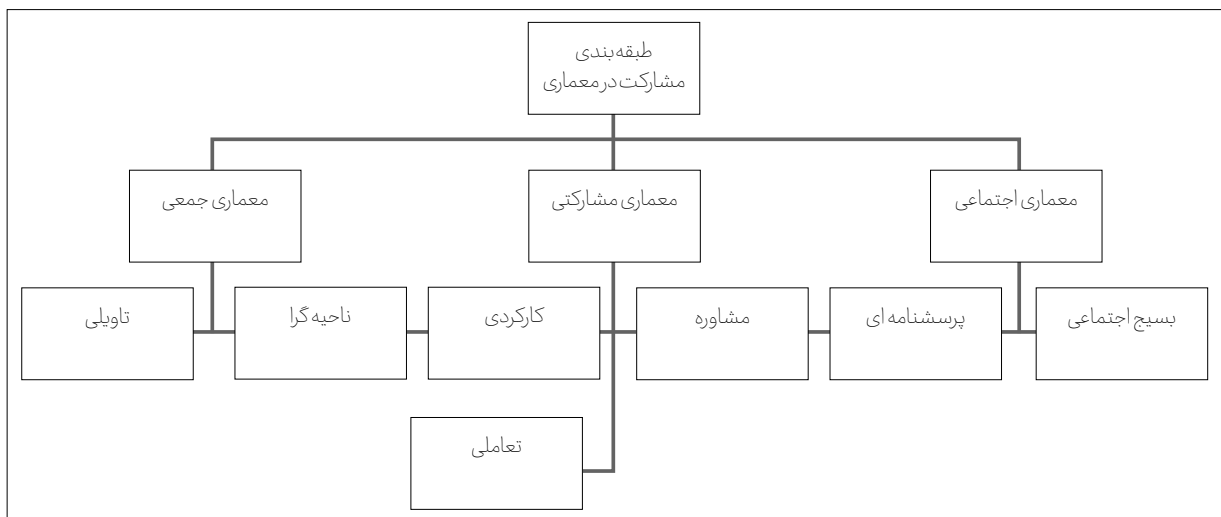
Table 2: Different participatory types in historical periods of contemporary architecture

شکل شماره ۲ نشان می‌دهد که در یک مدل نظری گونه‌شناسی معماری جمعی، یک بعد فرایند طراحی شامل: مراحل الهام، برنامه‌ریزی، طراحی، اجرا و نگهداری است؛ در بعدی دیگر، انواع مشارکت شامل: مشارکت پنهان، اطلاع‌گیری، مشورت، کارکردی، تعاملی در بعد دیگر میزان اقتدار کاربر شامل: کنترل کامل، کنترل مشترک، مشاوره، غیرمستقیم و بدون تأثیر را نشان می‌دهد. براین اساس و در یک جمع‌بندی، مدل نظریه معماری جمعی به هفت دسته قابل طبقه‌بندی است (شکل شماره ۳)، شامل: گونه‌های بسیج اجتماعی، پرسش‌نامه‌ای، مشاوره، کارکردی، تعاملی، ناحیه‌گرا و تأویلی قابل طبقه‌بندی است (اسلامی و کامل‌نیا، ۱۳۹۳: ۱۷۵).

شکل ۲: مدل نظری ارتباط گونه مشارکت، سطح مشارکت و مراحل فرایند طراحی

Model 2: Theoretical model of participation types, level of participation and design process

شکل ۳: طبقه‌بندی گونه‌های مشارکتی در معماری

Model 2: Classification of participatory types in architecture

بحث: معماری معاصر کشورهای اسلامی و نظریه معماری جمعی

اصطلاح «معماری اسلامی»^{۳۴} از جمله مواردی است که مجادلات اجتماعی مختلفی را نیز به خود سوق داده است. این عبارت دربرگیرنده دامنه وسیعی از کاربردها در ادبیات نظری معماری است: از نمونه‌های معماری مربوط به کاربری‌های مرتبط با دین (اسلام) مانند، مساجد گرفته تا نمونه‌هایی که سعی در برداشت یا ایده‌برداری از مفاهیم مستتر در این موضوع را داشته‌اند. معماری که تحت تأثیر فرهنگ اسلامی شکل گرفته است (پترسون^{۳۵}، ۱۹۹۶). کشورهای که بیشتر تحت تأثیر این فرهنگ قرار گرفتند، هستند شامل: اندونزی، هند، پاکستان، بنگلادش، ایران، مصر، ترکیه، عراق، عربستان، مالزی و... هستند.

در تعاریف مختلف و تقسیم‌بندی‌هایی که در خصوص کشورهای اسلامی صورت گرفته به طور عمده کشورهای که دین رسمی آنها اسلام است یا اکثر جمعیت آنها را مسلمانان شکل داده‌اند، به عنوان کشورهای اسلامی خوانده می‌شوند. از این نظر زمانی که در خصوص واژه معماری اسلامی سخن رانده می‌شود، نیز عمده توجه به معماری که در این کشورها وجود دارد، است که بیشتر تحت تأثیر تعالیم دین اسلام قرار می‌گیرد (کامل نیا، ۱۳۹۳). با توجه به تعاریف مطرح شده در نظریه‌های نوین معماری معاصر کشورهای اسلامی و پرهیز از سطحی‌نگری و ظاهر بینی و به جای آن توجه به الگوهای رفتار جمعی و حس جمعی در این کشورها، نظریه معماری جمعی و کاربست آن در آینده معماری این کشورها بسیار مهم است. امری که در دهه‌های گذشته توجه به آن توانسته است نمونه‌های موفقی از حضور مردم (کاربر) را در سطوح مختلف فرایند طراحی تجربه و به نتیجه مطلوب دست پیدا کند.

یکی از مهم‌ترین موضوعاتی که در حوزه طراحی جمعی به ویژه در کشورهای اسلامی در چند سال گذشته مطرح است، رسیدن به ماهیت و هدف اصلی مشارکت در طراحی در بهبود کیفی محیط و در راستای تأثیرگذاری بر رفتارهای فردی-اجتماعی است. از این رو برخی از محققان این حوزه به مثال‌ها و مصداق‌هایی اشاره دارند که در نگاه اول نسبت آنها با رویکردهای طراحی جمعی به ظاهر بیگانه است. از نگاه این دسته هدف، استفاده از الگوهای رفتاری و توسعه مفاهیم درونی مشارکتی از طریق اثر معماری است (به تأویلی، درونی کردن مفهوم مشارکت

در معماری یا اصطلاح مشارکت درون‌زا که به کار می‌رود حکایت از این نوع دارد). این امر برای کاستن فاصله میان نیازها و خواست‌های کاربران با ساخته‌های حرفه معماری است به طوری که به این موضوع نیز توجه دارد که حوزه تخصصی نیز می‌بایست وظیفه خود را ایفا کند و نمی‌توان تنها با استفاده از مشارکت صوری کاربر به نتیجه لازم رسید تا از اشتباهات ساخت محیط مصنوع کاست^{۳۶}. تفاوت واژه‌های مشارکت، شراکت^{۳۷} و... چنان که پیش‌تر اشاره شد: معماری جمعی، معماری مشارکتی، معماری شراکتی، معماری اجتماعی و... به این مفاهیم بیشتر می‌پردازد. گونه‌های مختلف مشارکتی در رویکردهای مختلف مشارکتی نشان از نحوه دخالت افراد، میزان آن، زمان و... در فرایند طراحی است. رویکردهای عام مشارکتی که به دنبال مشارکت دادن افراد به ویژه در مرحله اجرا یا تأمین مالی برای طرح‌ها و مواردی نظیر این می‌باشند از افراد به صورت بسیج اجتماعی یا گرفتن اطلاعات استفاده می‌کنند.

برای تحلیل گونه‌های مختلف طراحی جمعی با دو دسته از منابع مواجه هستیم: دسته اول شامل؛ منابعی است که به طور گسترده به حوزه‌های نظری موضوع پرداخته‌اند: **بارو و مورفیری (۱۹۹۸)**، **پرتی (۱۹۹۴)**، **توکر (۲۰۰۷)**، **فلمینگ (۲۰۰۳)**، **واتز (۱۹۸۷)**، **ولز (۱۹۸۶)**، **همدی (۱۹۹۱)** از این نوع هستند. دسته دوم شامل؛ منابعی است که به تحقق روش‌های مشارکتی در حوزه معماری کشورهای اسلامی نیز پرداخته‌اند. برخی از نمونه‌هایی که بنیاد آقاخان در کشورهای اسلامی و در حال توسعه معرفی می‌کند (مانند: پارک کودکان قاهره، دهکده آرنیا در هند، دهکده آلتیت در پاکستان و...) از این زمره‌اند. همچنین منابعی مانند: **اسلامی و کامل نیا (۱۳۹۳)**، **بلوندل (۲۰۰۵)**، **سانوف (۲۰۰۰)**، **فرامپتون (۲۰۰۱)**، **هچ (۱۹۸۴)** و... از این دسته هستند.

تحلیل و بررسی تطبیقی منابع فوق نشان می‌دهد که می‌توان برای رویکرد جمعی در معماری گونه‌شناسی را ارائه کرد و آن را شامل دسته‌های ذیل طبقه‌بندی نمود: تأویلی؛ ناحیه‌گرا؛ مشارکت تعاملی؛ کارکردی؛ مشاوره‌ای؛ پرسش‌نامه‌ای، بسیج اجتماعی. بر اساس هر یک از این گونه‌ها که در تحلیل نظریه به نمونه موردی و برعکس، نمونه موردی به نظریه (theory to case) طبقه‌بندی شده است می‌توان کاربست نظریه معماری جمعی بر اساس گونه‌شناسی در معماری معاصر کشورهای اسلامی را تشریح نمود.

تصویر ۲: پل طبیعت، ایران (http://archdaily.com)

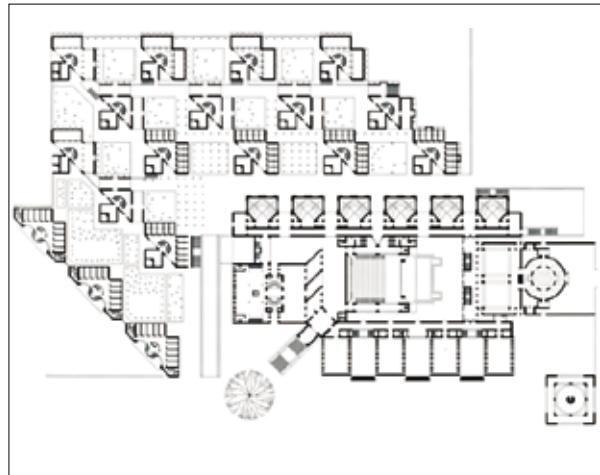
Image 2: Tabiat bridge, Iran

این نوع استفاده می‌کنند. این گونه مشارکت انفعالی‌ترین شکل مشارکت است. تاویل از طریق درک معمار نسبت به خواست‌ها و نیازهای کاربران صورت می‌گیرد. نقش معمار، تاویل گرامیال و رویاهای کاربر است. در این نوع، جنبه‌های هنری معماری بیشتر نمود، پیدا می‌کند. در مشارکت تاویلی تاثیر شهروندان و کاربران در طرح از طریق معمار و پیش‌زمینه حرفه‌ای و دانش تجربی او نسبت به معماری، صورت می‌گیرد. در حقیقت معمار از طریق تاویل فردی خود نسبت به ویژگی‌های کاربر، به نیازهای او پاسخ می‌دهد. در مشارکت تاویلی توسعه رفتار جمعی و ایجاد فضای معماری با هدف اجتماعی (که بعضاً با استفاده از کاربست تکنولوژی معاصر هم همراه است) مدنظر است. در نمونه‌های معماری معاصر ایران در سال‌های اخیر «پل طبیعت» (تصویر ۲) با این رویکرد و هدف می‌تواند نمونه‌ای از این گونه معماری جمعی باشد.

مشارکت ناحیه‌گرا

(وولز، ۱۹۸۶) توجه به ویژگی‌های فرهنگی، تاریخی و بومی را با عنوان ناحیه‌گرایی نوعی از مشارکت معرفی می‌کند. از دیدگاه او ناحیه‌گرایی یک نوع و گونه مشارکتی در طراحی به شمار می‌رود. زمانی که وولز مفهوم ناحیه‌گرایی را در معماری مشارکتی بیان کرد، شاید کمتر کسی به حوزه مشارکت چنین نگاهی داشت. نگاه او یک جریان و نگرش نوین به موضوعات طراحی جمعی در معماری بود. وی با اشاره به جریان‌های ناحیه‌گرایی سال‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ و توجه به ویژگی‌های بومی در معماری، به تاثیر ویژگی‌های تاریخی زمینه در اثر معماری به عنوان یک گونه مشارکتی اشاره کرد.

در پروژه «حضور در هرمز» (تصویر ۳)، نمونه‌ای از معماری جمعی را با گونه‌ی ناحیه‌گرایی می‌توان دید هرچند که در این طرح از روش‌های کارکردی و حتی بسیج

تصویر ۱: انستیتو مدیریت احمدآباد، هندوستان

(مأخذ تصویر: http://www.archigraphie.eu)

image 1: institute of management, India

مشارکت تاویلی

(فلمینگ، ۲۰۰۳) در نوشته‌ای با عنوان «لویی کان و مشارکت افلاطونی»^{۳۸} به گونه‌ای تلویحی تاویل معنایی معمار از الگوهای رفتاری و تجلی آن در فرم و فضای معماری را نوعی از مشارکت افراد در معماری می‌داند. هرچند که نگاه او بیشتر ترکیب‌بندی فرمال و تاویل هایدگری از فرم را مدنظر دارد اما به نوعی در این نگاه، مشارکت تاویلی به عنوان گونه مشارکتی پاسخگو مورد نظر است.

از این رو برخی از منتقدان تاویل محتوایی از تاثیر الگوهای رفتاری کاربر در معماری را به عنوان گونه‌ای از مشارکت تلقی نموده‌اند. فلمینگ در نوشته فوق به این موضوع اشاره دارد که لویی کان مدت‌ها از رفتارهای مردم در هند کروکی می‌زد تا بتواند بر اساس نیازهای معنایی و کارکردی کاربران طرح خود را «انستیتو مدیریت احمدآباد»^{۳۹} ارائه نماید (تصویر ۱).

(هوسکینز، ۲۰۰۵) نیز در مقاله‌ای با عنوان «شهر/دموکراسی» با اشاره به طرح‌های «اتالار لندن» و «راپشتاگ فاستر»، تجلی مفهوم دموکراسی در اثر معماری را به نوعی مشارکت دادن تاویلی کاربر در معماری می‌داند و هدف از مشارکت را که از دیدگاه او توسعه دموکراسی است، با این روش مورد نظر قرار می‌دهد؛ بنابراین در برخی از مصداق‌ها و نوشته‌ها، مشارکت تاویلی (یا معنایی) به عنوان گونه‌ای از مشارکت در طراحی در نظر گرفته شده است.

(وولز، ۱۹۸۶) و (توکر، ۲۰۰۷) اصطلاح مشارکت تاویلی^{۴۱} را برای این گونه طراحی جمعی به کار می‌برند. (بارو-مورفری، ۱۹۹۸) و (پرتی، ۱۹۹۴). از اصطلاح «مشارکت غیرفعال»^{۴۲} برای

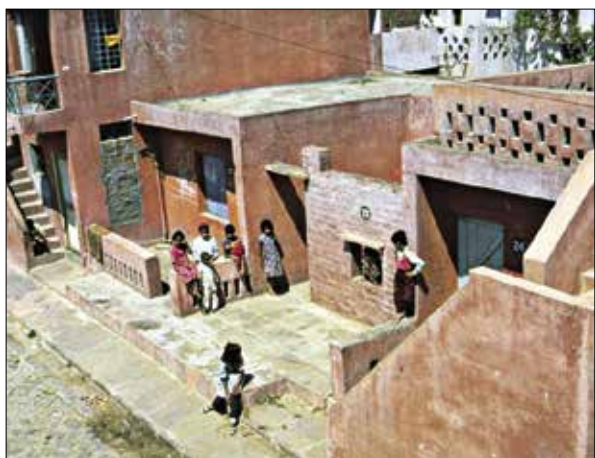
تصویر ۴: پارک کودکان، قاهره (<http://archnet.org>)

Image 4: children park, Cairo

تجربه‌های مشارکتی موفق اشاره می‌کند. در کتاب او نمونه‌های مختلفی از طراحی مشارکتی وجود دارد که در آنها افراد در مراحل مختلف طراحی در سطوح مختلف وارد فرایند طراحی شده‌اند. در این نوع الزاماً همه افراد در همه مراحل و به میزان مساوی در فرایند طراحی دخالت نمی‌کنند. این‌گونه از مشارکت را **(بارو-مورفری، ۱۹۹۸)** و **(پرتی، ۱۹۹۴)** با عنوان مشارکت کاربردی معرفی می‌کنند. در پروژه شهر دوستار کودک بم نیز، تاحدی از مشارکت کاربردی استفاده شده است **(اسلامی و کامل نیا، ۱۳۹۳)**.

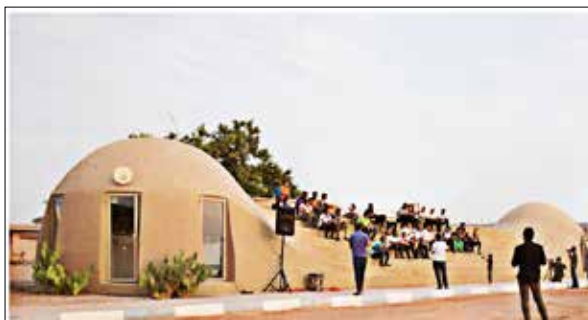
مشارکت مشاوره‌ای

سطح بالاتری از مشارکت پرسش‌نامه‌ای، مشارکت مشاوره‌ای است که افراد میزانی از قدرت تصمیم‌سازی برایشان مهیا است و با مشاوره دادن به طراح در شکل‌گیری محیط مؤثر هستند. **(بارو-مورفری، ۱۹۹۸)** و **(پرتی، ۱۹۹۴)** مشارکت با مشاوره را به عنوان گونه‌ای دیگر از مشارکت در طراحی معرفی می‌کنند. اما **(وولز ۱۹۸۶)** از واژه گفتگو^{۴۵} برای این نوع مشارکت استفاده

تصویر ۵: دهکده آرنیا، هندوستان (www.akdn.org)

Image 5 : Aranya Township, India

تصویر ۳: حضور در هرمز، ایران (<http://archdaily.com>)

Image 3: Presence in Hormoz, Iran

اجتماعی نیز بهره‌گرفته شده، اما نوع غالب از منظر معماری جمعی، ناحیه‌گرا قلمداد می‌شود.

کشف سمبل‌ها، فرم‌ها و رفتارهای فضایی ساکنان در یک ناحیه، به عنوان اثربخشی از طریق فهم افراد و کاربران در ناحیه‌گرایی به شمار می‌رود (گونه توسعه‌یافته یک مشارکت تأویلی). توجه به کیفیت‌های نشانه‌ای معماری در این‌گونه مشهود است (طرح‌هایی مانند: پارک کودکان قاهره^{۴۳} **(تصویر ۴)**، مرکز اجتماعی نوبیا، انستیتوپان افریکن و... از این نوع هستند).

مشارکت تعاملی

(هچ، ۱۹۸۴) نیز در کتاب خود با عنوان «معماری اجتماعی»^{۴۴} به نمونه‌هایی از این دست اشاره دارد اما در نمونه‌های که او معرفی کرده این شناخت برای عدم دخالت افراد در همه مراحل کافی به نظر نمی‌رسد. برخی از نظریه‌پردازان مفهومی بالاتر از این نوع از مشارکت را با اصطلاح «تصمیم‌سازی مشترک» معرفی می‌کنند. تفاوتی که این نوع با مشارکت کاربردی دارد، در مرحله‌هایی است که مشارکت صورت می‌گیرد، قدرت تصمیم‌گیری میان طراح و کاربر مساوی است. در تصمیم‌سازی مشترک، وضعیت متعادل از لحاظ نوع ارتباط میان معمار و کاربر وجود دارد که در آن کاربر از مراحل آغازین در طرح شرکت دارد. این نوع از مشارکت در حالت ایده‌آل خود با عنوان «مشارکت تعاملی» مطرح گردیده است **(بارو مورفری، ۱۹۹۸؛ پرتی، ۱۹۹۴ و سانوف، ۲۰۰۰)**. **(سانوف، ۲۰۰۰)** اصل مشارکت را به عنوان تعامل رودرروی افراد می‌داند. در طرح دهکده آرنیا **(تصویر ۵)**، دوشی با استفاده از دیدگاه‌ها و نظرات کاربران تیپولوژی‌های خانه خود را شکل داد.

مشارکت کاربردی

سانوف در کتاب خود با عنوان «مشارکت افراد در طراحی و برنامه‌ریزی» به مصداق‌ها و نمونه‌های مختلفی از

مشارکت می‌کنند. نمونه‌های بسیاری از این نوع از طرح‌ها به ویژه در کشورهای درحال توسعه قابل مشاهده است. بارزترین این نمونه‌ها، دهکده گورنا اثر معمار مطرح مصری، حسن فتحی است (فتحی، ۱۳۸۲). کالج پابرهنگان در هند نیز بر اساس این فلسفه شکل گرفته که در گذشته نیروی متخصص برای شکل دادن به محیط نبوده و گروه‌های اجتماعی دانش تجربی خود را توسعه می‌دانند (Frampton, et al, ۲۰۰۱: ۷۸). پس افراد می‌توانند با استفاده از تجارب خود محیط دلخواه خود را شکل دهند.

در طرح «دهکده آلتیت»^{۴۸} در پاکستان موضوع بسیج اجتماعی به‌عنوان یک گونه مشارکتی در نظر بوده است. در این طرح، طراح؛ کارفرما و کاربر یکی بوده است به‌طوری‌که ساکنان روستا در تمامی موضوع‌های خود دخیل بوده‌اند. از تأمین برنامه و زیرساخت‌ها، تا ساخت و نگهداری دخیل هستند. از دیگر نمونه‌های موفق «مدرسه رودراپور» در بنگلادش است (تصویر ۶) که علاوه بر استفاده از بسیج اجتماعی در ساخت این مدرسه متوجه موضوعات اقلیمی و الگوهای رفتاری بومی در طراحی نیز بوده است؛ بنابراین در گونه‌شناسی نوین معماری جمعی با استفاده از بسیج اجتماعی صرفاً استفاده از کاربر یا ساکنان بومی در ساخت مسئله طراح نیست؛ بلکه درعین حال توجه به الگوهای رفتاری و سبک زندگی در بنا، نیز مدنظر قرار دارد؛ استفاده سمبلیک از مصالح، نور، بافت و مصالح نیز از موارد مورد توجه است.

نتیجه‌گیری

رویکرد سیستماتیک به طراحی مشارکتی که به دنبال دخالت کاربران در فرایند طراحی و در مراحل مختلف آن است از انواع طراحی مشاوره‌ای، کارکردی و تعاملی

تصویر ۶: مدرسه رودراپور، بنگلادش (www.akdn.com)

Image 6: Rudrapour school, Bangladesh

می‌کند. دیدگاه فریدمن^{۴۶} برای خواست نظرات مردم عادی نیز از این گونه است. این نوع از مشارکت به ارتباط غیررسمی میان معمار و کاربر نظر دارد (مانند تجربه ارسکین در طرح بیکر که با تأسیس یک دفتر عمومی معماری در داخل سایت این ارتباط را برقرار نمود). با استفاده از این روش‌های غیررسمی، افراد تشویق می‌شوند تا نظرات خود را با خیالی آسوده ابراز کرده و به آسانی با معمار رابطه برقرار نمایند^{۴۷}. طرح رواناک چالرز مورد این نمونه‌هاست. بررسی نمونه‌های کشورهای اسلامی نشان می‌دهد که این گونه مشارکتی کمتر مورد توجه بوده یا به نتایج قابل قبولی دست پیدا نکرده است.

مشارکت پرسش‌نامه‌ای

در مشارکت پرسش‌نامه‌ای، استفاده از مطالعات آماری و علمی (که پیشینه آن به سال‌های ۱۹۳۰ برمی‌گردد) در اولویت است (وولز، ۱۹۸۶: ۱۵۵). معمولاً این روش در رویکردهای سیاسی و اجتماعی بیشتر مورد نظر است چرا که تعداد بیشتری از افراد در فرایند مشارکتی حضور دارند و جمعیت‌های بزرگ‌تری را تشکیل می‌دهند که نیازمند استفاده از آمار است. مشارکت پرسش‌نامه‌ای از طریق مطالعات سیستماتیک معماری صورت می‌پذیرد و آمار و نتایج در طرح مورد استفاده است. یکی از نقاط ضعف این روش، غلبه نظر اکثریت (به لحاظ آمارها) بر دیگر افراد است (چرا که نظر اکثریت الزاماً به عنوان نظر درست نیست). این گونه نیز با وجود اینکه یک روش رایج در به‌دست آوردن اطلاعات است اما به صورتی مشخص در نمونه‌ای خاص (کشورهای اسلامی) و ویژه دیده نتایج آن، دیده نشده است هرچند پارک الازهر قاهره و حتی پارک فرهنگی از این نوع مشارکت بهره گرفتند، اما گونه غالب به شمار نمی‌رود.

بسیج اجتماعی:

(آرنستین، ۱۹۶۹) در نردبان مشارکت، سطحی را که با عنوان عدم مشارکت معرفی می‌کند شامل؛ دو بخش درمان و دست‌کاری می‌داند. از دیدگاه او دخیل کردن افراد در مرحله‌ای از فرایند طراحی که در ارتباط با ساخت و نظایر آن می‌باشد، نوعی مشارکت کاذب است. این نوع از مشارکت تحت عنوان‌های دیگری نیز معرفی شده است. برخی از نظریه‌پردازان آن را «بسیج اجتماعی» نام نهاده‌اند. (بارو-مورفری، ۱۹۹۸)، (پرتی و دریسکل، ۱۹۹۴)؛ در این نوع از مشارکت افراد بیشتر برای کمک در ساخت، تهیه هزینه‌ها، مواد و مصالح، تأمین نیروی کاری و ... در طرح

استفاده می‌کند و زمانی که الگوهای رفتاری کاربران، باورها، ارزش‌ها و... آنها موضوع مشارکت است، حوزه طراحی جمعی خود را نمایان می‌کند. در یک جمع‌بندی از میان نظریه‌های مختلف در رابطه با گونه‌های مشارکتی، می‌توان به هفت گونه مشارکتی کاربردی که در طرح‌های مختلف، بیشتر به چشم می‌خورد، اشاره کرد. این هفت گونه عبارت‌اند از: مشارکت تأویلی، مشارکت ناحیه‌گرایی، مشارکت تعاملی، مشارکت کارکردی، طراحی مشورتی (مشاوره‌ای)، دریافت اطلاعات (پرسش‌نامه‌ای)، بسیج اجتماعی.

براین اساس و باتوجه به تعاریف ارائه شده در بخش‌های قبلی در رابطه با ویژگی‌های رویکردهای

رابطه نظام‌مند میان کاربر و متخصص، بررسی نمونه‌ها نشان از وجود گونه‌های دریافت اطلاعات، مشاوره، مشارکت کارکردی و تعاملی است. در این نمونه‌ها، به ویژه مشارکت کارکردی، بیش از دیگر گونه‌ها مورد استفاده است.

در مشارکت اجتماعی، دخالت افراد در فرایند بیشتر با استفاده از بسیج اجتماعی، گرفتن اطلاعات و مشاوره صورت می‌پذیرد. **جدول ۳** این ویژگی‌ها را نشان می‌دهد.

تحلیل و بررسی معماری معاصر کشورهای اسلامی نشان می‌دهد نظریه معماری جمعی و رویکرد معماری جمعی بیش از مدل‌های معماری مشارکتی و معماری اجتماعی موفق بوده است. از سوی دیگر، توجه به باورها،

گونه مشارکت	معمار	نظریه پرداز	سطح مشارکت	فرایند طراحی	معمار-کاربر	نمونه موردی کشورهای اسلامی
مشارکت تأویلی	لوئی کان فاستر	فلمنینگ هوسکینز	غیرفعال	الهام و ایده‌یابی	اقتدار متخصص	مؤسسه مدیریت هندوستان- پل طبیعت تهران
مشارکت ناحیه‌گرا	شعیب-الکفرای	همدی سلاما معتصم	غیرمستقیم	ایده‌یابی	اقتدار نسبی متخصص	پارک فرهنگی قاهره حضور در هرمز- ایران
مشارکت تعاملی	بالکریشنا دوشی-هرمان هرتزبرگر	هورلی واتز نویت هکنی	اشتراک تصمیم مشترک	برنامه‌دهی- مطالعات و برنامه‌ریزی- طراحی	گفتگو	دهکده آرنیا- هند
مشارکت کارکردی	هنری سانوف- کریستوفر الکساندر- رود هکنی	سانوف هچ	اشتراک در موقع لزوم	تمامی فازها بسته به نیاز	برداشت گزینه‌ای	
مشارکت مشورتی	رالف ارسکین- چالرز مور	ترنر هابراکن	تصمیم مشورتی	طراحی شماتیک- ارزیابی	مشورت گزینه‌ای	
مشارکت پرسش‌نامه‌ای			مستقیم	مطالعات POE	برداشت مستقیم	
مشارکت جمعی (بسیج اجتماعی)	حسن فتیحی- عارف حسن- آناهرینگر	ارنستین دیویدوف پرتی	مستقیم	هزینه‌ها ساخت و نگهداری	اقتدار کاربر	کالج بابرهنگان دهکده گورنا مدرسه رودراپور

جدول ۳: مؤلفه‌های مختلف در گونه‌های مشارکتی در معماری، نمونه کشورهای اسلامی

Table 3: Different components in participatory types in architecture, examples of Islamic countries

سمبل‌ها و سبک زندگی نمونه‌های موفق‌تری را ارائه نموده‌اند تا نمونه‌هایی که تنها به صورت مشاوره‌ای یا بسیج اجتماعی از کاربر در طراحی استفاده کرده‌اند و بیشتر حالت ظاهری و صوری تأثیرگذار بوده است. به عبارتی رویکردی معماری جمعی تلفیقی از توجه به باورها و سبک زندگی برگرفته از دیدگاه آیینی به همراه نگاه به آینده و پیشرو بودن و معاصر بودن را به همراه داشته

مختلف طراحی جمعی در معماری (معماری جمعی، معماری مشارکتی و معماری اجتماعی) می‌توان ویژگی گونه‌های مشارکتی را برای هر یک چنین تعبیر کرد: در معماری جمعی، از آنجاکه استفاده از باورها، سمبل‌ها و آیین‌ها مورد نظر است و دخالت افراد از طریق فهم مؤثر آنها صورت می‌گیرد، گونه‌های تعاملی، ناحیه‌گرایی و تأویلی مورد نظر هستند. در معماری مشارکتی، باتوجه به

از طرفی جریان‌های پیشرو در معماری معاصر کشورهای اسلامی از حالت بسیج اجتماعی امروزه بیشتر به سمت مشارکت‌های ناحیه‌گرا و تأویلی متمایل شده‌اند و توانسته است، الگوهای مطلوبی را بر اساس بالا بردن احساس جمعی خلق کنند.

است. از منظر گونه‌شناسی نیز معمولاً دو طیف بسیج اجتماعی و پرسش‌نامه‌ای و از سویی دیگر مشارکت تأویلی و ناحیه‌گرا بیشترین گونه مورد توجه بوده‌اند در حالی که مشارکت مشورتی، کارکردی و تعاملی بیشتر در سایر کشورها (به ویژه توسعه‌یافته) قابل کاربرد است.

پی‌نوشت‌ها

1. Community Architecture
2. Participatory Architecture
3. Social Architecture
4. Social Mobilization
5. Regionalism
6. Interpretive Participation
7. Sanoff, Henry

۸. یکی از مهم‌ترین انتقادهای وارده بر جنبش معماری مدرن، عدم توجه به نیازهای ساکنان و نگاه و تکیه بر تولیدات انبوه است. این مطلب از سوی برخی از نظریه‌پردازان به گونه‌ای دیگر تشریح می‌شود (Carlo, ۲۰۰۵). با عنوان موضوع «معماری مدرن: میان تعهد و عدم تعهد» برخی از این انتقادهای رانادرست می‌پندارد. به این معنی که جنبش مدرن (به ویژه در دوران بین جنگ‌های جهانی) توجه به نیازهای کاربران را در دستور کار خود داشت اما اشکال وارده این بود که آنها به ویژگی‌های عام و فراگیری از نیازهای انسانی توجه داشتند که در زمینه‌ها و بسترهای دیگر تغییر می‌کرد. به این ترتیب جنبش مدرن به دلیل عدم توجه به نیازهای ویژه ساکنان مورد انتقاد است.

۹. «تیل» می‌گوید: این یک امر جدی است که روش‌های متداول و مرسوم معماری نتوانسته‌اند خواست‌ها را برآورده سازند و معماری مورد قبول را به وجود آورند و طرح‌ها و نقشه‌ها به انتظارات پس از اسکان پاسخ نداده‌اند؛ هرچند که این جملات بیشتر تبدیل به نوعی غرغر زدن شبیه شده است! (Till, ۲۰۰۵: ۳۷).

۱۰. با وجود اینکه برخی معماران مدرن را مورد حمله قرار می‌دادند اما پیش‌گامان معماری مدرن به مفهوم کاربرد در طرح‌ها توجه خاصی داشته‌اند. گریپیوس در جایی اشاره دارد که هدف باوهاوس برای توسعه نیازهای روزآمد ساکنان در بناها است؛ از ساده‌ترین موضوعات مورد نیاز مسکن گرفته تا موضوعات پیچیده و کلی آن. باوهاوس در جستجوی سیستمی از موضوعات عملکردی، فرمی، تکنیکی و اقتصادی است تا به موضوعات طراحی بر اساس خواست کاربران پاسخ دهد. (Redstorm, Grauers, ۲۰۰۶)

۱۱. کشف نیازهای کاربران به معنی شناخت حق افراد برای داشتن چیزهایی است که متعلق به آنها است. پس مشارکت در طراحی برای پاسخ به این خواست صورت می‌گیرد (Carlo, ۲۰۰۵: ۱۸).

12. Blundell Jones
13. Sanoff
14. Salama
15. Francis
16. Hardie
17. Friedman

18. Cross
19. Moatasim
20. Knevit
21. Wates
22. Habraken
23. Hatch
24. Hackney
25. Hamdi
26. Horelli

۲۷. رای آشنایی با منابع نظری موضوع نگاه کنید به: اسلامی و کامل نیا، ۱۳۹۳

28. Arnstein
29. Wulz
30. The Concept of Participation

۳۱. معماری پست مدرن که با شعار توجه به نیازها، خواست‌ها و سبیل‌های کاربران پا به عرصه گذاشت عملاً نشان داد که از مشارکت تنها به صورت شعاری استفاده نموده است.

۳۲. جنبش ساختارگرایی (Structuralism) در معماری و برنامه‌ریزی شهری، در اواسط قرن بیستم میلادی و در واکنش علیه سیام عملکرد گرامر طرح شد. انتقاد عمده ساختارگراها به تحمیل سامانه‌های از پیش تعیین شده برنامه‌ریزی شهری در عرصه زندگی انسانی و بی‌توجهی به نیازهای ساختارهای اجتماعی ساکنان بود. نظریه‌پردازانی مانند جان هابراکن انتقاد اصلی‌شان به بی‌توجهی برنامه‌ریزان و معماران به خواست‌ها و علائق کاربران در طرح بود.

۳۳. در تصمیم‌سازی فردی (شخصی)، تأثیر معمار رفته‌رفته کم می‌شود. در این‌گونه ممکن است تعداد کاربران محدود باشد و نقش معمار به عنوان تسهیل‌کننده است.

34. Islamic Architecture
35. Peterson
36. Islami(1998)
37. Partnership
38. Kahn and Platonic Participation, <http://www.newcastle.edu.au>
39. <http://www.archigraphie.eu/wp-content>
40. Hoskyns
41. Interpretive Participation
42. Passive Participation
43. http://archnet.org/library/images/thumbnails.jsp?location_id=2413
44. Social Architecture
45. Dialogue

۴۶. یکی از معروف‌ترین تجربه‌های او مدرسه لیس دیوید است. «یونا فریدمن» با ایده استفاده از مشارکت کاربران در طراحی این مدرسه را طراحی نمود. مراحل این طرح عبارت بود از:

۱. معمار، دستورالعمل طراحی مشارکتی را به وزارت آموزش ارائه داد؛
  ۲. خانواده‌ها، بچه‌ها و ... به صورت فردی و گروهی دعوت شدند تا نسبت به برنامه آگاهی پیدا نمایند؛
  ۳. معمار برای طرح مدرسه از یک سامانه ساختمان‌سازی صنعتی استفاده نمود؛
  ۴. ملاقات‌های کاری مختلفی میان کاربران و معمار برای تدقیق طرح صورت گرفت.
۴۷. (وولز، ۱۹۸۶) مدل گفتگو را شامل چهار هدف اصلی می‌داند:
۱. دموکراتیزه کردن برنامه‌ریزی از طریق اطلاع‌رسانی به ساکنان در رابطه با طرح؛
  ۲. گرفتن بازخوردهای اولیه اجتماع بومی و پیشنهاد‌های اولیه طراحی؛
  ۳. به دست آوردن ویژگی‌های ناحیه توسط معمار؛
  ۴. عدم تسلط طرفین (معمار و کاربر) به لحاظ تعامل رودررو.

48. Altit

منابع و مآخذ:

- اسلامی. غ. کامل نیا. ح: (۱۳۹۳) معماری جمعی- از نظریه تا عمل، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- حبیبی، محسن؛ سعیدی رضوانی، هادی (۱۳۸۴). شهرسازی مشارکتی: کاوشی نظری در شرایط ایران. نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۴، صص ۱۵-۲۴
- سانف، هنری. (۱۳۷۹). پژوهش علمی مشارکتی، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۲
- فتحی، حسن. (۱۳۸۲). ساختمان سازی بامردم، (ترجمه: علی اشرفی)، تهران: دانشگاه هنر.
- کامل نیا، حامد. (۱۳۸۷). معماری و الگوواره‌های معماری جمعی، پایان نامه دکترای معماری، دانشگاه تهران.
- کامل نیا، حامد. (۱۳۹۳). الگوواره‌های نوین در معماری معاصر کشورهای اسلامی، ششمین کنفرانس ملی برنامه‌ریزی و مدیریت شهری با تأکید بر مؤلفه‌های شهر اسلامی.

- Barrow E., Murphree L, (1998) *Community conservation-from concept to practice: A practical framework*, Working Paper No.8, in "Community Conservation Research in Africa", Institute for Development Policy and Management, University of Manchester.
- Blundel P., Petrescu D., Till J., (2005) *Architecture and Participation*, Spon Press, London,
- Carlo G., (2005) *Architecture's public*, in Blundel P., Petrescu D., Till J., *Architecture and Participation*, Spon Press, London:22-3

.Cross N - *Design participation*, London, Academy edition (۱۹۷۲)

- Cross N., (1984) *Developments in Design Methodology*, UK, John Wiley & Sons.
- Frampton K., Correa C., Robson D., (2001) *Modernity and Community: Architecture in the Islamic World*, London, Thames & Hudson, Ltd.
- Fransis M., (1988) *Proactive Practice: Visionary Thought and Participatory Action in Environmental Change*, Places, Volume 62-12,60
- Friedman Y., (1970) *Mobile Architecture, Toward a City Planned by her Residents*, France, Casterman.
- Habraken N., (1972) *Supports: An Alternative to Mass Housing*, New York, Praeger.
- Hardie G., (1988) *Community Participation Based on three Dimensional Models*, Design studies 61-56 :9,1.
- Hamdi N., (1984) *PSSHAK: Primary support structures and housing assembly kits*, in Hatch R., *The Scope of Social Architecture*, VNR Inc, USA:59-49.
- Hamdi N., (1991) *Housing Without Houses: Participation, Flexibility, Enablement Van Nostrand Reinhold Company*, New York, Cincinnati, Atlanta, Dallas, San Francisco.
- Hamdi N., Goethert R., (1997) *Action Planning for Cities: A Guide to Community Practice*, England, Wiley.
- Hatch R., (1984) *The Scope of Social Architecture*, USA, VNR Inc.
- Horelli L., (2002) *A Methodology of Participatory Planning*, in Bechtel B., Churchman A., *Handbook of Environmental Psychology*, New York, John Wiley & Sons, INC., pp 623-607
- Hoskyns T., (2005) *City/Democracy: Retrieving Citizenship*, in Blundel P., Petrescu D., Till J., *Architecture and Participation*, London, Spon Press, pp 123-117.
- Moatasim F., (2005) *Practice of Community Architecture: A Case Study of Zone of Opportunity Housing Co-Operative*, Montreal, Unpublished M.S Dissertation, McGill University, Montreal.
- Pretty J., Gugit L., Thompson J., Scoones I., (1994) *Participatory Learning and Action: a Trainer's Guide*, London, IIED.
- Redstorm J. Grauers H., (2006) *Toward user design? On the shift from object to user as the subject of design*. Design Studies, 139-123 :27.
- Roosevelt D., (2004) *Community and Coherence*, Islam and Architecture, Journal of AD, Vol 74, No :6 38-32
- Salama A., (2006) *Learning from the Environment: Evaluation Research and Experience Based Architectural*.
- Sanoff H., (1979) *Design Games*. Los Altos, CA, William Kaufmann, Inc.
- Sanoff H., (1978) *Designing with Community Participation*, USA, Dowden, Hutchinson & Ross, Stroudsburg.

Learning Environments for Children. Atlanta, GA, Humanics Publishing (1981) ,Sanoff H. & Sanoff J -
.Group
.Participatory Design Theory & Technique. Raleigh, NC: Author (1990) ,Sanoff H -
Community Participation Methods in Design and Planning. New York, John Wiley & (2000) ,Sanoff H -
.Sons, Inc
The negation of hope, in Blundel P., Petrescu D., Till J., Architecture and Participation, (2005).Till J -
.42-23 London , Spon Press,pp
,Recent Trends in Community Design: The Eminence of Participation, Design Studies (2007) ,Toker Z -
.323-309 :24
.The community planning handbook, London, Earthscan (2000),.Wates N -
Community Architecture: How People are Creating Their Own Environment, (1987),.Wates N., Knevit Ch -
. UK ,Penguin Books Ltd
The Concept of Participation, in H Sanoff (ed) Participatory Design, Theory and (1986) ,Wulz F -
.48-39 :Techniques, Bookmasters, Raleigh, NC